

Oslopråket i tall

Janne Bondi Johannessen

Innledning

Vi hører ofte at det ikke lenger er så store ulikheter i de forskjellige delene av Oslo. Kanskje er det riktig på enkelte områder, men det som er helt klart, er at det fortsatt er store språklige forskjeller mellom ulike grupper. Det har mange av artiklene i denne boka vist. Her skal jeg kort se på noen språklige enkelttrekk og fordelingen av dem i forhold til variabler som bosted, kjønn, alder og også tale/skrift. Dette gjør jeg av tre grunner: for det første for å undersøke (litt overfladisk) om det er noen store forskjeller som peker seg ut, for det andre for å vise at NoTa-korpuset også kan brukes til denne grovere typen undersøkelser, og for det tredje for å inspirere til mer inngående forskning.¹

Jeg gjør oppmerksom på at jeg ikke har gjort noen undersøkelser her som kan si noe sikkert om endring i språket. Artikkelen formål er ikke å si noe definitivt om hvordan språksituasjonen er i Oslo i dag, til det må en gå inn i materialet på en helt annen måte enn jeg har gjort her, både når det gjelder de språklige kategoriene og kategoriene for språkbrukerne. Men artikkelen viser, i grove trekk, at det er språklige forskjeller mellom øst og vest, mellom mann og kvinne, og mellom talespråk og skriftspråk. Så håper jeg at nye forskere vil studere materialet og si mer om hvordan oslopråket varierer i forhold til kategorier som geografisk tilhørighet, kjønn, alder, og utdanning, og ikke minst, hvordan det endrer seg.

¹ Jeg har brukt en versjon av NoTa-korpuset som kan ha endret seg noe etter at boka har gått i trykken, mest fordi ikke alle tekniske løsninger har vært helt ferdigutviklet. Men det er ingen grunn til å tro at det skal forekomme store avvik. For alle resultatene har jeg brukt knappen “representativt utvalg” i NoTa-korpuset, så det skulle være like mange informanter fra hver gruppe i utgangspunktet.

Jeg vil gjerne takke Unn Røyenland for gode råd i arbeidet med denne artikkelen.

Johannessen, Janne Bondi og Kristin Hagen (red.). 2008: Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk. Oslo: Novus forlag. ISBN: 978-82-7099-471-7.

Forskjeller mellom øst og vest i Oslo

De siste to hundre årene har det vært to hovedvarianter i Oslo: én variant som har utviklet seg ut fra dansk skriftspråk, og én som har utviklet seg ut fra østlandsk dialekt (Hanssen, under trykking). Førstnevnte benevnes av og til som “konservativ”, “vestkant”, “frognerdialekt”, og sistnevnte som “radikal”, “østkant”, eller “vikamål”.

Mange venter nok et samsvar mellom Oslo vest og den “konservative” varianten og mellom Oslo øst og den “radikale” varianten. Men denne antagelsen er i utgangspunktet for snever. Flere områder i Oslo vest (Lilleaker, Majorstua og Vika er noen eksempler) har vært arbeiderområder og har i hvert fall tidligere hatt den varianten som har utviklet seg fra østlandsk dialekt. Samtidig er det områder på østkanten som har hatt varianten som stammer fra dansk. I NoTa-korpuset har vi definert Oslo vest som Oslos vestlige bydeler pluss Nordstrand, Asker og Bærum, mens vi har en restkategori, som vi kaller øst i denne artikkelen, med resten av de østlige bydelene samt resten av de omkringliggende kommunene, som er med i korpuset i noen grad.

Med de forbeholdene som er nevnt over, og det faktum at det er stor mobilitet i vår tid, skulle man kanskje tro at det ville være få forskjeller å finne mellom øst og vest. Men det viser seg faktisk at det er en god del forskjeller fremdeles, som vi skal se.

I denne artikkelen kaller jeg de formene som kommer fra dansk, for d-norsk, og de som kommer fra østlandsk, for ø-norsk. Begge variantene er selvfølgelig både østlandske og norske i dag, så benevnelsene går kun på opphavet, for å skille dem fra hverandre. Et eksempel på hver av variantene er gitt i dette konstruerte eksemplet:

- (1) Dama ville legga seg i senga, og hu ville lesa ut boka. (ø-norsk)
- (2) Damen ville legge seg i sengen, og hun ville lese boken ut. (d-norsk)

Merk at det jeg kaller d-norsk og ø-norsk kun er benevnelser på etymologisk opphav for enkeltord, og ikke er det samme som “riksmål” eller “bokmål”, som begge er skriftspråk med noen valgmuligheter, og heller ikke det samme som f.eks. Papazian og Helleland (2005) kaller rikstalemål, som er en type talt bokmål.

Det tradisjonelle oslospråket har tre kjønn på substantivene, og dermed en god del hunkjønnssord, som kjennetegnes ved at de slutter på *-a*. I tabell 1 nedenfor ser vi en del typiske hunkjønnssord, og hvordan de fordeler seg formmessig i øst og vest.

Hunkjønn	Vest		Øst	
	-a	-en	-a	-en
-elva/-elven	16	6	10	0
-avisa/-avisen	2	20	5	9
-gata/-gaten	11	16	54	10
-boka/-boken	15	24	15	5
tida/tiden	36	169	122	108
sola/solen	6	3	12	0
Sammenlagt	86	238	218	132
Prosentvis	27 %	73 %	62 %	38 %
	100 %		100 %	

Tabell 1: Fordeling av radikale og konservative former i NoTa.

Vi ser at for *elv* utgjør *elva* 72 % av totalen i vest, men 100 % av totalen i øst. *Avisa* utgjør 9 % av totalen i vest, og 35 % av totalen i øst. *Gata* utgjør 41 % av totalen i vest, men hele 84 % i øst. Sammenlagt for vest ser vi at hunkjønnsordene som slutter på *-a*, utgjør 27 % av det totale antallet av disse leksemene i bestemt form, mens det tilsvarende tallet for Oslo øst er 62 %. Med andre ord er det over dobbelt så mange hunkjønnsformer, dvs. former fra den opprinnelige østlandsdialekten, i Oslo øst som i Oslo vest – en klar forskjell.

Det er ikke diftonger i dansk skriftspråk, så de eksemplene vi finner, har østlandsk dialektopphav.

Diftonger	Vest		Øst	
	<i>aleine/blei</i>	<i>alene/ble</i>	<i>aleine/blei</i>	<i>alene/ble</i>
<i>aleine/alene</i>	13	63	41	29
Prosentvis	16 %	84 %	59 %	41 %
	100 %		100 %	
<i>blei/ble</i>	57	649	234	466
Prosentvis	8 %	92 %	33 %	67 %
	100 %		100 %	

Tabell 2: Diftonger i et par ord.

Vi ser at *aleine* utgjør 16 % av totalen i vest, mens den utgjør hele 59 % av totalen i øst, altså nesten fire ganger mer enn i vest. Tilsvarende ser vi med verbet *blei*, som utgjør 8 % av totalen i vest, men 33 % i øst, altså over fire ganger vanligere i øst.

La oss også se på et typisk trekk som utgjør en forskjell mellom ø-norsk og d-norsk, nemlig kløyvd infinitiv, hvor ca. 25 verb har *-a*-form i ø-norsk.

Kløyvd infinitiv	Vest		Øst	
	<i>væra/gjóra</i>	<i>være/gjøre</i>	<i>væra/gjóra</i>	<i>være/gjøre</i>
<i>væra/være</i>	9	691	72	548
Prosentvis	1 %	99 %	12 %	88 %
	100 %		100 %	
<i>gjóra/gjøre</i>	11	336	50	318
Prosentvis	3 %	97 %	14 %	86 %
	100 %		100 %	

Tabell 3: Kløyvd og ikke-kløyvd infinitiv i vest og øst.

Resultatene viser igjen stor forskjell mellom øst og vest. Formen *væra* forekommer bare i 1 % av tilfellene der verbet blir brukt i vest, men 12 % i øst, altså tolv ganger mer. Formen *gjóra* brukes 3 % i vest og 14 % i øst, nesten fem ganger mer i øst.

Til slutt tar vi noen store oversiktstall. Vi ser på alle substantiver som slutter på *-a*. Da får vi med både bestemt form entall av hunkjønn (som *jenta*), og bestemt form flertall av intetkjønnsord (som *husa*) og hankjønnsord (som *gutta*). (Riktig nok får vi også med navn på *-a*, men vi antar her at de er likt fordelt mellom øst og vest.)

	Vest	Øst
Substantiver på <i>-a</i>	1908	2701
Prosentvis	41 %	59 %
	100 %	

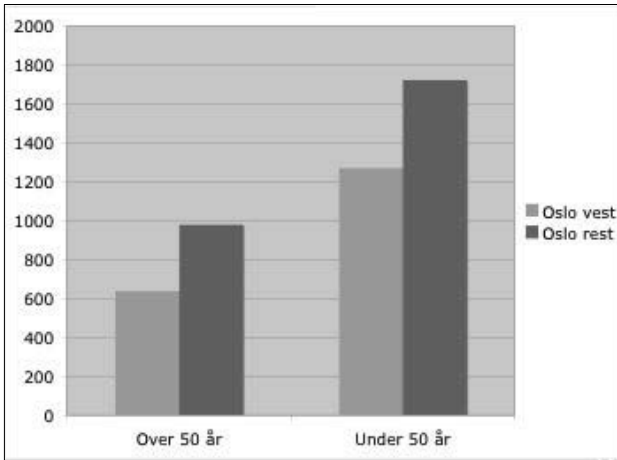
Tabell 4: Substantiver som slutter på *-a* i vest og øst.

Tabellen viser oss at det er flest forekomster av substantiver med *-a*-former i øst. Tallet er rundt 60 % i øst og rundt 40 % i vest. Også her har vi altså store forskjeller mellom øst og vest. Det kan også være interessant å se hvordan substantiver på *-a* fordeler seg på alder. Det gjør vi nedenfor:

Substantiver på <i>-a</i>	Vest	Øst
Under 50 år	1271	1723
Over 50 år	637	978

Tabell 5: Substantiver som slutter på *-a* fordelt på bosted og alder.

Nedenfor har vi satt opp et diagram med fire søyler: De to venstre søylene er tallene for *-a*-substantiver brukt av folk over 50 år, mens de to høyre søylene er for dem under 50 år. Den venstre søylen i hvert par er for vest, den høyre for øst.

Figur 1: Substantiver på -a fordelt etter bosted og alder.

Tabellen viser at det både for den yngre og den eldre aldersgruppen er øst som har den høyeste andelen av substantiver på -a. Tabellen viser også at det i den yngre aldersgruppen er langt flere substantiver på -a enn i den eldre. Faktisk har både øst- og vest-talerne under femti år langt flere -a-substantiver enn dem over 50 år. Det er likevel usikkert om man kan trekke noen raske konklusjoner og si at -a-substantiver er på frammarsj over hele byen både i øst og vest, at de under femti år bruker betydelig flere -a-substantiver enn de over, og at det er øst som har relativt flest forekomster av substantiver på -a.

Vi må nemlig huske at det er ganske mange feilkilder her: Vi har ikke gått inn og sett på alle ordene som skjuler seg i den store sekke-kategorien "substantiver på -a". Hvis det er en intens samtale i Oslo øst om firmaet Snøhetta (som slutter på -a), og den gata (som slutter på -a) hvor det skal settes opp et bestemt bygg, f.eks. en opera (som slutter på -a), kan denne ene samtalen gjøre utslag som kanskje ikke er ønskelige for generaliseringen om Oslo øst. Videre har vi ikke sett på tallene innenfor de ulike aldersgruppene. Heller ikke kan vi være helt sikre på om -a-substantivene er på frammarsj. For det første har vi som nevnt ikke sett på en mer fin delt aldersfordeling. For det andre har vi ikke sett på hvor mye de ulike gruppene snakker. Fordelingen bør sees i forhold til antallet ord som ytres av de enkelte informantgruppene. Hvis de over 50 år snakker sakte, teller jo strengt tatt hver forekomst mer. Til slutt, og viktigst, bør fordelingen sees i forhold til hvor mye de ulike gruppene bruker de alternative bøyningene (-en og -ene).

For øyeblikket kan vi altså ikke trekke konklusjoner fra den store sekke-kategorien og tallene i tabellene 4 og 5. Derimot er de veldig interessante som utgangspunkt for videre forskning.

Forskjeller mellom kjønnene i Oslo

Det er kjent at det kan være forskjeller mellom språket til menn og kvinner også innenfor samme språk eller dialekt. Her kan vi ikke gå inn på alle de mulige områdene hvor man kan vente å finne forskjeller. Vi ser heller på lignende variabler som de over.

Først ser vi på et par av ordene som utgjorde stor forskjell mellom vest og øst, nemlig *-gata* og *tida*.

	Kvinner		Menn	
	<i>-a</i>	<i>-en</i>	<i>-a</i>	<i>-en</i>
<i>-gata/-gaten</i>	37	39	84	21
Prosentvis	49 %	51 %	80 %	20 %
	100 %		100 %	
<i>tida/tiden</i>	51	170	107	107
Prosentvis	23 %	77 %	50 %	50 %
	100 %		100 %	

Tabell 6: Et par hunkjønnord hos kvinner og menn.

Det er, som vi ser, tydelige forskjeller mellom kvinner og menn. Det er over dobbelt så mange d-norsk-former av bestemt form av ordet *gate* hos kvinnene som hos mennene. For ordet *tida* ser vi samme tendens: Mennene bruker ø-norsk-formen over dobbelt så mange ganger som kvinnene.

La oss også se på kløyvd infinitiv.

	Kvinner		Menn	
	<i>væra/gjøra</i>	<i>være/gjøre</i>	<i>væra/gjøra</i>	<i>være/gjøre</i>
<i>væra/være</i>	24	732	57	507
Prosentvis	3 %	97 %	10 %	90 %
	100 %		100 %	
<i>gjøra/gjøre</i>	12	376	49	278
Prosentvis	3 %	97 %	15 %	85 %
	100 %		100 %	

Tabell 7: Kløyvd og ikke-kløyvd infinitiv hos menn og kvinner.

Som vi ser, er det store kjønnsforskjeller når det gjelder kløyvd infinitiv. Den tradisjonelle ø-norsk-formen (*gjøra*, *væra*) står mye sterkere hos mennene enn hos kvinnene. Formen *væra* utgjør kun 3 % av dette verbet hos kvinnene, men 10 % hos mennene, altså mer enn tre ganger mer hos dem. Verbet *gjøra* er enda mer utpreget, her er det fem ganger høyere frekvens av ø-norsk-formen enn hos kvinnene (15 % mot 3 %).

Forskjeller mellom tale og skrift

Når vi er inne på forskjeller som et talespråkskorpus som NoTa kan gjøre oss oppmerksomme på, er det også riktig å ta med at ved å sammenligne NoTa med et skriftspråkskorpus, kan man si mye om forskjellene mellom tale- og skriftspråk. Her skal vi ta et par eksempler som illustrerer dette.

Først kan vi se på determinativen *derre*, som er en typisk talespråksform (se også Ruth Vatvedt Fjelds artikkel i denne boka).

	NoTa	OTNT
Antall <i>derre</i> + substantiv	355	25
Antall ord totalt i korpuset	900 000	18 500 000
Prosentvis andel	0,04 %	0,0001 %

Tabell 8: Forekomster av *derre* i NoTa og Oslokorpuset av taggede norske tekster.

Som vi ser av tabellen, utgjør *derre* + substantiv 0,04 % forekomster av det totale antallet ord i NoTa. Det høres kanskje ikke så mye ut, men i forhold til det skriftspråklige Oslokorpuset av taggede norske tekster (OTNT),² er det enormt mye, for i det sistnevnte utgjør sekvensen *derre* + substantiv bare 0,0001 %. Med andre ord er *derre* 400 ganger vanligere i talespråket! Og det til tross for at skriftspråkskorpuset faktisk inneholder en del dialog.

Vi avslutter med å se på forholdet mellom de to spørreordene *hvordan* og *åssen*, som begge er lovlige skriftspråksformer (se Vangnes' artikkel i denne boka for en studie av disse to ordene i talespråket). Forholdet er illustrert i tabell 9.

	NoTa	OTNT
<i>åssen</i>	182	104
<i>hvordan</i>	450	7337
Forholdet <i>åssen:hvordan</i>	1:3	1:71

Tabell 9: Spørreordene *åssen* og *hvordan* i NoTa og Oslokorpuset av taggede norske tekster.

I talespråket, slik det framkommer i NoTa, er det tre ganger så mange forekomster av *hvordan* som *åssen*. I skriftspråket er det 71 ganger flere forekomster av *hvordan* enn av *åssen*. Med andre ord er *åssen* 24 ganger vanligere i tale enn i skrift.

² Se <http://www.tekstlab.uio.no/norsk/korpus/bokmaal/>

Konklusjon

I denne artikkelen har jeg sett på enkelte trekk ved oslospråket, først på trekk som kan karakteriseres gjennom å ha enten dansk eller østlandsk opphav. Jeg har sett på hvordan disse trekkene kovarierer med andre variabler, som informantenes bosted (øst eller vest) og kjønn. Jeg fant klare tall for begge variabler: Den beste generaliseringen er at ordformer med østlandsk opphav står relativt sterkere i øst og blant menn, mens de med dansk opphav står relativt sterkere i vest og blant kvinner. Fortsatt er det sånn at øst er øst og vest er vest, og at det er stor forskjell på kvinner og menn. Endringer i språket finner man først når man undersøker de språklige variablene fordelt på flere alderskategorier. Det har jeg ikke gjort i denne artikkelen (annet enn en rent foreløpig oversikt), så her gjenstår det mye spennende forskning.

I tillegg har vi sett at det er store forskjeller mellom talespråk og skriftspråk, noe det er lett å undersøke når man nettopp har muligheten til å sammenligne resultater fra talespråkskorpus med funn fra skriftspråkskorpus.

Referanser

- Fjeld, Ruth Vatvedt. 2008: Talespråksforskningens betydning for leksikografien. Denne boka.
- Hanssen, Eskil. Under trykking. *Dialektologi*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Papazian, Eric og Botolv Helleland. 2005: *Norsk talemål*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Vangsnes, Øystein Alexander. 2008: Omkring adnominalt *åssen/hvordan* i Oslo-målet. Denne boka.